

Łukasz Jan KORPOROWICZ*

PRAWO LITURGICZNE KOŚCIOŁA ŁACIŃSKIEGO A KODEKS PRAWA KANONICZNEGO Z 1983 ROKU. WYBRANE ZAGADNIENIA

Słowa kluczowe: Prawo kanoniczne, prawo liturgiczne, Kodeks prawa kanonicznego, Kościół rzymskokatolicki

Uwagi wstępne

Nauczycielski Urząd Kościoła w swoich licznych wypowiedziach doktrynalnych podkreśla znaczenie liturgii¹ w codziennym życiu wiernych, jak również udział ich samych w sprawowaniu kultu. W konstytucji soborowej *Sacrosanctum Concilium* (Konstytucja o liturgii świętej) znaleźć można następującą próbę definiowania tego zjawiska:

słusznie [...] uważa się liturgię za wypełnianie kapłańskiej funkcji Jezusa Chrystusa. W niej przez znaki dostrzegalne wyraża się i w sposób właściwy dla poszczególnych znaków dokonuje uświęcenie człowieka, a Mistyczne Ciało Jezusa Chrystusa, to jest Głowa ze swymi członkami, sprawuje pełny kult publiczny².

---

* Mgr, doktorant w Katedrze Prawa Rzymskiego, Uniwersytet Łódzki; e-mail: lkorporowicz@wpia.uni.lodz.pl

¹ Na temat etymologii pojęcia liturgia oraz świeckiego użycia tego terminu w świecie pogańskim zob. **S. Kujawa**, *La competenza in materia liturgica. Analisi storico-giuridica*, Pontificia Università Gregoriana, Poznań 2009, s. 8–14.

² Sobór Watykański II, Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* z 4 grudnia 1963 r., n. 7 (dalej powoływane jako **SC**) [w:] *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje. Tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Pallottinum, Poznań 2002, s. 51. Na temat definiowania liturgii przez Sobór Watykański II zob. m.in. **R. Rak**, *Pojęcie liturgii w świetle nauki Soboru Watykańskiego II*, Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 1971/4, s. 309–324 i ostatnio **K. Filipowicz**, *Liturgia jako zbawczy dialog i święta wymiana*, Warszawskie Studia Teologiczne 2011/24, s. 133–142.

Pod koniec XX w. inną próbę zdefiniowania liturgii podjął kardynał Józef Ratzinger, który w swej książce *Duch liturgii* napisał:

Pawłowe pojęcie ‘logike latreia’, pojęcie służby Bożej odpowiadającej Logosowi, będziemy musieli uznać za najbardziej odpowiednią formułę dla wyrażenia postaci liturgii chrześcijańskiej. W tym pojęciu zbiegają się zarówno duchowe dążenia Starego Testamentu, jak i procesy wewnętrznego oczyszczenia obecne w historii religii, ludzkie poszukiwanie i Boża odpowiedź. Logos stworzenia, logos w człowieku i prawdziwy Logos, który stał się ciałem – Syn – spotykają się właśnie tutaj. Wszystkie inne określenia istoty liturgii są niewystarczające³.

Skoro zatem liturgia „dokonuje uświęcenia człowieka” i opiera się na „ludzkim poszukiwaniu”, musiała stać się ona również przedmiotem zainteresowania prawa kanonicznego⁴. Specyficzny formalizm świętych obrzędów łatwo prowadzi zresztą każdego, kto posiada nawet rudymenarną wiedzę o funkcjonowaniu Kościoła, ku problematyce prawnej. W związku z tym, w ramach tego, co określane jest ogólną nazwą prawa kościelnego, wyszczególnić można m.in. prawo liturgiczne, które zdaniem niektórych jest największą gałęzią prawa, którym posługuje się Kościół katolicki⁵. Współcześnie podstawowym źródłem prawa w Kościele łacińskim pozostaje Kodeks prawa kanonicznego Jana Pawła II promulgowany w 1983 r.⁶ Uregulowano w nim liczne kwestie prawne, które wydają się kluczowe dla codziennego życia (w tym życia liturgicznego⁷) Kościoła powszechnego. To co stanowi natomiast o istocie liturgii (np. sposób, czas i miejsce jej sprawowania, gesty i słowa) zostało uregulowane w różnorodnych księgach liturgicznych⁸. Nie ulega wątpliwości, że normy, które znalazły się tak w Kodeksie prawa kanonicznego, jak i w poszczególnych księgach liturgicznych, posiadają walor norm liturgicznych. Łącznie przynależą one do kategorii prawa

³ **J. Ratzinger**, *Duch liturgii*, tłum. E. Pieciul, Christianitas, Poznań 2002, s. 46–47.

⁴ Pamiętać trzeba jednak, iż problematyka sprawowania liturgii nie zamyka się jedynie w sferze prawnej, lecz poza nią znacząco wykracza, por. **G. Dzierżon**, *Relacja prawa liturgicznego do Kodeksu*, [w:] **J. Wroceński, J. Krajezyński** (red.), *Finis legis Christus. Księga pamiątkowa dedykowana księdzu profesorowi Wojciechowi Góralskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, Wyd. UKSW, Warszawa 2009, s. 356.

⁵ **R.K. Seasoltz**, *Liturgy and Ecclesiastical Law: Some Canonical and Pastoral Challenges*, Jurist 2010/70, s. 122–123. Na temat prawa liturgicznego jako gałęzi prawa kanonicznego por. także **J.M. Pommars**, *Le droit en liturgie: un compagnon incommode ou une aide indispensable?*, Notitiae 1996/32.4, s. 217–218.

⁶ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli Pp. II promulgatus. Kodeks Prawa Kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski*, Poznań 2008.

⁷ Por. **M. Kunzler**, *La liturgia della Chiesa*, t. 10, wyd. 2, Jacka Book, Milano 2003, s. 241; **H. Stawniak**, *Służebna rola przepisów prawo-liturgicznych*, Seminare 2003/19, s. 77–78.

⁸ **F.R. McManus**, *Liturgical Law*, [w:] **A.J. Chupungco** (red.), *Handbook for Liturgical Studies. Introduction to the Liturgy*, The Liturgical Press, Collegeville, MN 1997, s. 399–420.

liturgicznego, które, zdaniem M. Sitarza, służy ochronie tego, co w liturgii jest niezmiennie oraz uniemożliwia naruszenie jej wewnętrznej natury. Polski kanonista dostrzega w prawie liturgicznym narzędzie służące „odnowie tekstów i obrzędów, aby jaśniej wyrażały się tajemnice [...] i aby wierni łatwiej mogli je zrozumieć uczestniczyć w nich w sposób pełny, czynny, społeczny i owocny”⁹.

Fakt podwójnego pochodzenia norm dotyczących liturgii budzi obawę, że mogą być one przeciwstawiane sobie. Nie ulega wątpliwości, iż byłoby to bezpodstawne, jednak trzeba równocześnie zauważyć, że relacja, która łączy normy kodeksowe i te zawarte w księgach liturgicznych jest trudna do jednoznacznej oceny¹⁰. W nauce podkreśla się istnienie trudności w ustaleniu obiektywnych kryteriów podziału obu materii¹¹. W pracy podjęta zostanie próba określenia rodzaju oraz charakteru norm liturgicznych, jakie decyżją prawodawcy kościelnego znalazły się w Kodeksie prawa kanonicznego¹².

⁹ M. Sitarz, *Słownik prawa kanonicznego*, PAX, Warszawa 2004, kol. 137–138, s.v. *Prawo liturgiczne*.

¹⁰ Warto wskazać ponadto, iż oprócz przytoczonej dychotomii norm liturgicznych, w Kościele łacińskim istnieje bardzo wyraźnie zarysowana tendencja do przeciwstawiania sobie duszpasterskiego oraz prawnego wymiaru liturgii. Zjawisko to wydaje się rodzić jeszcze więcej kłopotów aniżeli podejmowana w niniejszej pracy tematyka.

¹¹ E. Szafrowski, *Podręcznik prawa kanonicznego*, t. 1, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1985, s. 128. Por. także G. Brugnotta, *Can. 2*, [w:] Redazione di *Quaderni di diritto ecclesiae* (red.), *Codice di diritto canonico commentato. Testo ufficiale latino. Traduzione italiana. Fonti. Interpretazioni autentiche. Legislazione complementare della Conferenza episcopale italiana. Commento*, Ancora, Milano 2001, s. 96; J. Otaduy, *Can. 2. Comentario*, [w:] Á. Marzoa, J. Miras, R. Rodríguez-Ocaña, *Comentario exegético al Código de Derecho Canónico*, t. 1, wyd. 3, EUNSA, Pamplona 2002, s. 263.

¹² Przedmiotem opracowania stała się jedynie kwestia relacji prawa liturgicznego do regulacji zawartych w Kodeksie prawa kanonicznego z 1983 r. Ze względu na inną tradycję liturgiczną oraz złożoność zagadnienia, pominięto problematykę prawa liturgicznego w prawodawstwie katolickich Kościołów wschodnich. Na ten temat zob. m.in. **Kongregacja ds. Kościołów Wschodnich**, *Istruzione per l'applicazione delle prescrizioni liturgiche del Codice dei Canonici delle Chiese Orientali*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 1996 oraz C. Vasil, *La legislazione liturgica delle Chiese d'Oriente. Valore e significato del rapporto tra diritto e liturgia, alla luce del Codice dei Canonici delle Chiese Orientali*, *Rivista Liturgica* 2011/98. 5, s. 804–821.

Dzieje liturgii i prawa liturgicznego do czasów promulgacji KPK z 1983 roku

Początki kształtowania się prawa liturgicznego sięgają czasów wczesnej starożytności chrześcijańskiej¹³. Przyjąć można wręcz, iż to właśnie prawo liturgiczne stanowiło załączek późniejszego rozwoju prawa kanonicznego *sensu largo*. Dyscyplina życia chrześcijańskiego pierwszych wspólnot w znaczącym stopniu koncentrowała się wokół zjawiska Misterium Paschalnego celebrowanego co siedem dni, dzień po żydowskim szabacie¹⁴. Źródła wczesnochrześcijańskie (tak z czasów Ojców apostoelskich, jak i Ojców Kościoła) dostarczają wiele, choć fragmentarycznych, wiadomości na temat liturgii. Jeden z najstarszych zbiorów tego rodzaju, *Didache. Nauka dwunastu Apostołów*, zawiera przykładowo konkretne dyspozycje dotyczące sposobów przyjmowania nowych wiernych do wspólnoty, zachowania postów, sprawowania Eucharystii itp. W tym czasie nie istniały jeszcze oddzielne księgi liturgiczne, które odróżnić można byłoby od zbiorów zawierających normy dyscyplinarne. We wspomnianej *Didache. Nauce dwunastu Apostołów*, obok nakazów dotyczących zachowania postu w środy i piątki, znaleźć można również fragmenty, które uznać należy za wczesną postać Modlitw Eucharystycznych¹⁵.

Jeśli chce się zatem scharakteryzować prawo liturgiczne pierwszych wieków chrześcijaństwa, należy mieć na uwadze, że mówi się w zasadzie jedynie o prawie zwyczajowym, charakteryzującym się dużą kazuistyką¹⁶ zsynchronizowaną z ekonomią zbawienia¹⁷. Wszelkie zaś dokumenty pochodzące z tego okresu,

¹³ Warto również pamiętać, iż w przypadku niektórych przynajmniej obrzędów ich genezy można doszukiwać się jeszcze w czasach starotestamentowych.

¹⁴ Na temat początków liturgii zob. **P. Cieślak**, *Liturgia czasów apostoelskich*, [w:] **W. Świerzawski** (red.), *Mysterium Christi*, t. 2, *Historia liturgii*, Wyd. Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, Zawichost – Kraków – Sandomierz 2012, s. 13–30.

¹⁵ *Didache* IX.2–X.6. Tekst w języku polskim wydany w: *Pierwsi świadkowie*, tłum. A. Świderkówna, wyd. 2, Wyd. M, Kraków 2010, s. 37–38; zob. także **I. Subera**, *Historia źródeł i nauki prawa kanonicznego*, wyd. 2, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1977, s. 31–32.

¹⁶ Szerzej na temat wczesnych dziejów prawa liturgicznego Kościoła zob. **J. Nowak**, *Prawo w służbie wydarzeń zbawczych. Zarys prawodawstwa liturgicznego*, Pallottinum, Poznań 2004, s. 29–31.

¹⁷ **.P. McIntyre**, *Customary Law in the 'Corpus Iuris Canonici'*, Catholic University of America, San Francisco 1990, s. 40. Por. także przykłady kazuistycznych rozstrzygnięć papieskich z pierwszych wieków chrześcijaństwa przytoczone przez **M. Pastuszko**, *Wprowadzenie do kanoniczno-liturgicznego prawa o sakramentach świętych (kanony 834–839)*, *Prawo Kanoniczne* 1992/35/3–4, s. 121.

choć zdają się posiadać pewne cechy prawne, to należy określać je mianem aktów bądź dokumentów dyscyplinarnych.

Brak regulacji prawnych w tym okresie jest zresztą stosunkowo łatwy do wyjaśnienia. Chrześcijanie podlegali bowiem prawu społeczności, do których przynależeli zgodnie z Chrystusowym nakazem oddawania Bogu, co Boskie, a cesarzowi, co cesarskie¹⁸. O przestrzeganiu praw „świeckich” świadczy także postawa św. Pawła, który powołuje się przed Festusem na przysługujące mu, jako obywatelowi rzymskiemu, prawo odwołania się do cesarza¹⁹.

Zmiany przyniosło dopiero uznanie chrześcijaństwa za religię akceptowaną, a następnie państwową. Spowodowały one wprowadzenie rozdzielenie norm liturgicznych od innych norm dyscyplinarnych, lecz warto mieć również na uwadze, iż jeszcze w Kodyfikacji Justyniana odnaleźć można passusy, które w wyraźny sposób łączą cechy prawa liturgicznego i prawa dotyczącego organizacji Kościoła²⁰.

Pamiętać należy również, iż religia chrześcijańska wyrosła z religii starożytnego Izraela i, kształtując się początkowo w obrębie „odszczepeńców” żydowskich, musiała ustosunkować się w sposób jasny do bardzo licznych i kazuistycznych postanowień *Prawa Mojżeszowego*. Obraz religii żydowskiej przełomu I wieku przed i I wieku po Chrystusie to obraz społeczności żyjącej liturgią, ale pojmowaną w sposób wypaczony, zrytualizowaną, oderwaną od swojej istoty. Taką postawę w swoich wystąpieniach skierowanych przede wszystkim przeciwko faryzeuszom i uczonym w Prawie tępił Chrystus²¹. Nie powinno zatem dziwić, iż wczesne wspólnoty chrześcijan musiały zdeklarować się, w jaki sposób będą sprawowały swoje własne obrzędy²².

Proces kreowania własnej tradycji liturgicznej postępował z pewnością bardzo szybko. U schyłku IV wieku, przynajmniej w niektórych ośrodkach chrześcijaństwa, istniała już dobrze utrwalona praktyka liturgiczna. Wydaje się,

¹⁸ Mk 12,17.

¹⁹ Dz 25,9–12.

²⁰ Jako przykład posłużyć tu mogą paragrafy tytułu *Ne sanctum baptisma interetur* (C. 1,6). Szerzej na temat ustawodawstwa religijnego Justyniana zob. także **A. Dębiński**, *Ustawodawstwo karne rzymskich cesarzy chrześcijańskich w sprawach religijnych*, Red. Wyd. KUL, Lublin 1990, s. 40–47.

²¹ Np. Mt 23,1–7; Łk 11,39–52.

²² Na temat religijności Żydów w czasach Chrystusa zob. **S.J.D. Cohen**, **M. Satlow**, *Dominacja rzymska. Powstanie żydowskie i zburzenie drugiej świątyni*, [w:] **H. Shanks** (red.), *Starożytny Izrael. Od Abrahama do zburzenia świątyni jerozolimskiej przez Rzymian*, tłum. W. Chrostowski, wyd. 2, Vocatio, Warszawa 2009, s. 401–409. Por. również w związku z wpływem tradycji starotestamentowej na wczesną liturgię Kościoła **J. Superson**, *Liturgia. W Kościele Katolickim. B. Dzieje*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 10, Tow. Nauk. KUL, Lublin 2004, szp. 1195.

że szczególnie bogata była ona w Jerozolimie. Współcześnie nauka dysponuje dokładnym opisem sprawowanych tam nabożeństw. Autorką relacji jest pątniczka Egeria, która najprawdopodobniej w latach 381–384 po Chrystusie przebywała na Bliskim Wschodzie. Opisuje ona m.in. niedzielną oraz codzienną liturgię wiernych oraz mnichów zamieszkujących Jerozolimę, liturgię z okazji święta Epifanii, nabożeństwa wielkopostne oraz inne związane z obchodami Wielkiego Tygodnia, liturgię Pięćdziesiątnicy oraz sposób odbywania katechumenatu²³.

Ważne próby regulacji zagadnień liturgicznych dostrzec można pod koniec IV wieku, gdy w obawie przed pojawiającymi się błędami w zakresie ortodoksji wiary koniecznym okazało się zwoływanie synodów biskupich, w trakcie których podejmowane były zagadnienia liturgiczne²⁴. Zachowane dokumenty synodalne wskazują na różnorodność i szczegółowość podejmowanych kwestii. W charakterze przykładu przywołać można kilka rozstrzygnięć. W trakcie Synodu w Hipponie w 393 roku zdecydowano m.in. o zachowywaniu postu eucharystycznego przez biskupa oraz wiernych²⁵. W kanonach Synodu w Kartaginie z roku 397 przewidywano z kolei m.in. zakaz pozdrawiania wiernych przez lektorów, zakaz wyświęcania duchownych oraz konsekracji dziewic przed 25 rokiem życia²⁶ czy zakaz udzielania komunii świętej zmarłym²⁷. Na innym synodzie, jaki odbył się w Kartaginie w roku 419, zebrani przedstawiciele kościołów lokalnych postanowili m.in., że prezbiterzy nie mogą bierznować ani konsekrować dziewic²⁸, jak również

²³ Egeria. *Pielgrzymka do miejsc świętych*, [w:] *Do Ziemi Świętej. Najstarsze opisy pielgrzymek do Ziemi Świętej IV–VIII w.*, wybór, wstęp, wprowadzenie i opracowanie P. Iwaszkiewicz, Wyd. WAM, Kraków 2010, s. 162–199.

²⁴ J. Nowak, *Prawo w służbie...*, s. 32. Zob. także B. Esposito, *Il rapporto del Codice di Diritto canonico latino con le leggi liturgiche. Commento esegetico-sistematico al can. 2 del CIC/83*, Angelicum 2005/82, s. 143.

²⁵ Synod w Hipponie, 8 października 393 r., kan. 5: „(...) biskupi powinni o każdej porze sprawować święte nabożeństwa nie spożywając uprzednio posiłku, lecz powstrzymując się od jedzenia, co dotyczy również wiernych” (tłum. za *Dokumenty synodów od 381 do 431 roku*, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, Wyd. WAM, Kraków 2010, 61*).

²⁶ Synod w Kartaginie (III), 13 i 28 sierpnia 397 r., *Breviarium Hipponense*, kan. 1: „(a) Aby lektorzy nie pozdrawiali wiernych. (b) Aby nie wyświęcano duchownych ani nie konsekrowano dziewic przed 25 rokiem życia” (tłum. za *ibidem*, 73*).

²⁷ Synod w Kartaginie (III), 13 i 28 sierpnia 397 r., *Breviarium Hipponense*, kan. 4: „(a) Aby nie udzielano komunii ciałom zmarłych. Pan przecież rzekł: Bierzcie i jedzcie, a zwłoki nie mogą brać i jeść” (tłum. za *ibidem*, 74*).

²⁸ Synod w Kartaginie, 25–30 maja 419 r., I/B *Kanony w związku ze sprawą Apiariusza*, kan. 6: „Prezbiterzy niech nie sprawują bierznowania ani nie konsekrują dziewic; wszystkim też się podoba, by prezbiterom nie było wolno nikogo pojednać na publicznej mszy” (tłum. za *ibidem*, 261*).

wskazali, że do udzielenia święceń w stopniu episkopatu wymaga się działania co najmniej trzech biskupów, którzy uzyskali uprzednio pozwolenie prymasa²⁹.

To kazuistyczne ustawodawstwo w istotny sposób rozwijało tradycję liturgiczną Kościoła na Zachodzie. Zwrócić trzeba jednak uwagę, że postanowienia podejmowane autonomicznie przez poszczególne Kościoły lokalne nie sprzyjały unifikacji życia liturgicznego Kościoła powszechnego³⁰. Proces ten trwał w zasadzie nieprzerwanie, aż do przełomu VIII i IX stulecia. W tym czasie doszło jednocześnie do dużo wyraźniejszego podziału norm na reguły dyscyplinujące życie w Kościele oraz liturgiczne. Widocznym przejawem kształtowania się zasad prawa liturgicznego było zróżnicowanie kolorystyczne tekstów umieszczanych w księgach przez ich kopistów. Słowa wypowiedane w trakcie liturgii zaczęto zapisywać tuszem w kolorze czarnym, zaś zasady jej sprawowania na czerwono. Stąd reguły te do tej pory określane są mianem rubryk. Wszystkie te wydarzenia związane były z szeroko rozumianym ruchem unifikacji tradycji liturgicznych³¹.

Okres środkowego i późnego średniowiecza to czas, w którym prawo kanoniczne przeżywało swój największy rozkwit. Nie bez przyczyny okres ten określane jest mianem złotego wieku kanonistyki. Gdy chodzi o prawo liturgiczne, traktowane było ono jako immanentna składowa kościelnego porządku prawnego³². Wiązało się to przede wszystkim z faktem, iż w omawianym okresie papieżom udało się uzyskać pełną autonomię w zakresie stanowienia norm dotyczących sprawowania świętych obrzędów, a pozbawieni tego uprawnienia zostali pasterze Kościołów lokalnych³³.

Poważniejsze zmiany w zakresie analizowanej materii dostrzec można dopiero w okresie Soboru Trydenckiego (1545–1563)³⁴. W tym okresie utrwaliło

²⁹ Synod w Kartaginie, 25–30 maja 419 r., I/B *Kanony w związku ze sprawą Apiariusza*, kan. 13: „Musimy przestrzegać dawnych postanowień, by tak bez porozumienia z prymasem jakiegokolwiek prowincji, jak i pochopnie licznie zebrani biskupi nie ważyli się wyświęcać biskupa; a w razie konieczności trzech biskupi, w jakimkolwiek byłoby miejscu, z jego polecenia będą musieli wyświęcić biskupa. A jeśli ktoś wbrew swemu wyznaniu lub podpisowi dopuścił się czegoś, sam pozbawi się zaszczytu” (tłum. za *ibidem*, 263*).

³⁰ Listę różnych tradycji liturgicznych wymienia **J. Gaudemet**, *L'Église dans l'Empire Romain (IVe–Ve siècles)*, Sirey, Paris 1958, s. 653.

³¹ **T. Richstatter**, *Liturgical Law Today. New Style, New Spirit*, Franciscan Herald Press, Chicago 1977, s. XVI–XVII.

³² **T.M. Thibodeau**, *Canon Law and Liturgical Expositions in Durand's 'Rationale'*, *Bulletin of Medieval Canon Law* 1998/22, s. 41–52.

³³ **B. Esposito**, *Il rapporto del Codice...*, s. 144.

³⁴ Obszernie na temat zmian wprowadzonych postanowieniami Soboru Trydenckiego zob. **S. Kujawa**, *La competenza...*, s. 107–123.

się wyliczenie czterech najważniejszych ksiąg liturgicznych stosowanych przez Kościół rzymskokatolicki – mszał, brewiarz (dziś nazywany *Liturgią Godzin*), rytuał i pontyfikał³⁵. Wprowadzono ponadto ściśle obowiązujące zasady dotyczące liturgii oraz obowiązujących w czasie jej sprawowania tekstów. Czytelny znakiem odnowy liturgicznej było opublikowanie w roku 1568 *Brewiarza Rzymskiego* oraz w 1570 *Mszалу Rzymskiego*. W roku 1588 nadzór nad sprawowaniem świętych obrzędów powierzony został przez Sykstusa V specjalnie w tym celu powołanej Kongregacji (*Sacra Congregatio de Sacrorum Rituum*)³⁶.

Prawo liturgiczne ukonstytuowane w następstwie Soboru Trydenckiego w postaci niezmienionej (poddanej jedynie nieznacznym modyfikacjom) przetrwało do czasów nowej odnowy soborowej, zainicjowanej dopiero w połowie XX w.³⁷ Trzeba jednak zauważyć, iż refleksja nad liturgią, w tym także prawem liturgicznym, w Kościele katolickim rozpoczęła się już w wieku XIX i przyczyniła się do zainicjowania działalności tzw. Ruchu liturgicznego³⁸, którego przedstawiciele odegrali znaczącą rolę w trakcie Soboru Watykańskiego II³⁹.

Z prawnego punktu widzenia, w omawianym okresie doszło do bardzo ważnego wydarzenia, które odcisnęło nieprzemijające piętno w dziejach Kościoła katolickiego. Kodeks prawa kanonicznego z roku 1917⁴⁰ zawierał kan. 2, w którym prawodawca stwierdził, iż:

*Codex, plerumque, nihil decernit de ritibus et caeremoniis quas liturgici libri, ab Ecclesia Latina probati, servandas praecipunt in celebratione sacrosancti Missae sacrifici, in administratione Sacramentorum et Sacramentalium aliisque sacris peragendis. Quare omnes liturgicae leges vim suam retinent, nisi earum aliqua in Codice expresse corrigatur*⁴¹.

³⁵ **F.R. McManus**, *Liturgical Law...*, s. 402.

³⁶ **T. Richstatter**, *Liturgical Law Today...*, s. XVIII. Na temat działalności Świętej Kongregacji zob. **S. Kujawa**, *La competenza...*, s. 126–140.

³⁷ Na temat zmian wprowadzanych do *Mszалу Rzymskiego* zob. przykładowo **T. Pawluk**, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 1, *Zagadnienia wstępne i normy ogólne*, Warmińskie Wyd. Diecezjalne, Olsztyn 1985, s. 205–206.

³⁸ Na temat Ruchu liturgicznego zob. **T. Maas-Ewerd**, *Liturgische Bewegung. I. Katolische Kirche*, [w:] **W. Kasper** (red.), *Lexikon für Theologie und Kirche*, t. 6, wyd. 3, Verlag Herder, Freiburg – Basel – Wien 2006, szp. 992–993.

³⁹ Trzeba jednak zaznaczyć, iż jeszcze przed ogłoszeniem Soboru Watykańskiego II doszło w Kościele katolickim do licznych zmian w zakresie obowiązującej dyscypliny liturgicznej. Por. zestawienie dokumentów prawno-liturgicznych wydanych w latach 1940–1968 autorstwa R. Michałka, opublikowane w: *Prawo Kanoniczne* 1970/13.3–4, s. 291–364.

⁴⁰ *Codex iuris canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae auctoritate promulgatus*, Romae 1918.

⁴¹ KPK z 1917 r., kan. 2: „Kodeks nie stanowi zazwyczaj o obrzędach i ceremoniach, jak w księgach liturgicznych uznanych przez Kościół łaciński, szczególnie przestrzeganych podczas sprawo-

Prawodawca w kan. 2 KPK z 1917 r. stanowi, iż Kodeks co do zasady nie jest źródłem prawa liturgicznego, które zawarte zostało w księgach liturgicznych zatwierdzonych przez Kościół łaciński⁴². Prawodawca kościelny mówiąc o treści tych ksiąg wskazał, iż zawierają one „obrzędy i ceremonie”, co w gronie komentatorów starego KPK budziło pewne zakłopotanie i pytanie o przesłanki rozróżnienia obu pojęć. Opierający się na prawodawstwie Soboru Trydenckiego R. Sobański sugerował, iż obrzędem powinno nazywać się to wszystko co odnosi się do wewnętrznej strony sprawowania kultu – tj. istota poszczególnych czynności, wypowiedane słowa i modlitwy – natomiast pod pojęciem ceremonii określać powinno się zewnętrzne gesty – składanie rąk, przyklęknięcia, podnośzenie naczyń liturgicznych⁴³. Podobnie na to zagadnienie zapatrywał się inny polski komentatorów KPK z 1917 roku ks. Franciszek Bączkowicz⁴⁴.

W końcowej części kanonu prawodawca wskazał, iż wszystkie księgi liturgiczne wraz z wejściem w życie Kodeksu zachowują swoją moc obowiązującą, z wyjątkiem takich, co do zmian których prawodawca jednoznacznie się wypowiedział. Mimo wejścia w życie KPK z 1917 r. w dniu 19 maja 1918 r., nowe wydanie typiczne *Rytuału Rzymskiego* opublikowano dopiero w roku 1925⁴⁵.

Na temat ksiąg liturgicznych KPK z 1917 r. zawierał dodatkowo szczegółowe uregulowanie zawarte w kan. 1257 – *Unius Apostolicae Sedis est tum sacrum ordinare liturgiam, tum liturgicos approbare libros*⁴⁶. Zdaniem S. Kujawy, norma ta miała za zadanie zapewnić jedność liturgii w całym Kościele oraz zapewnić utrzymanie czystości wiary⁴⁷. Niezależnie jednak od tego, Kościół łaciński musiał

---

wania ofiary Najświętszej Mszy, sprawowania sakramentów i dopełniania innych świętych sakramentaliów. Dlatego wszystkie ustawy liturgiczne zachowują swoją moc, chyba że któreś z nich są w Kodeksie wyraźnie zmienione”.

⁴² Zdaniem B. Esposito wyłączność Stolicy Apostolskiej w odniesieniu do stanowienia o liturgii oraz promulgacji ksiąg liturgicznych określone w treści kan. 2 KPK z 1917 r. były zwięzłym wyrażeniem idei przyświecającej od stuleci Kongregacji ds. Świętych Obrzędów (**B. Esposito**, *Il rapporto del Codice...*, s. 148).

⁴³ **R. Sobański**, *Normy ogólne Kodeksu Prawa Kanonicznego*, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1969, s. 24.

⁴⁴ **F. Bączkowicz**, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, wyd. 3, uzup. J. Baron i W. Stawinoga, Wyd. Diecezjalne św. Krzyża, Opole 1957, s. 174.

⁴⁵ **M. Rivella**, *Il rapporto fra Codice di diritto canonico e diritto liturgico (can. 2)*, Quaderni di Diritto Ecclesiale 1995/8.2, s. 195. Na temat wcześniejszych zmian w okresie między 1917 a 1925 r. zob. **É. Jombart**, *Manuel de Droit Canon. Conforme au Code de 1917 et aux plus récentes décisions du Saint-Siège*, Beauchesne, Paris 1958, s. 28.

⁴⁶ KPK 1917 r., kan. 1257: „Jedynie Stolica Apostolska może zatwierdzać tak święte obrzędy liturgii jak i księgi liturgiczne”.

⁴⁷ **S. Kujawa**, *La competenza...*, s. 162.

w okresie obowiązywania KPK z 1917 r. walczyć z różnymi działaniami, które na bazie ruchów liturgicznych negatywnie wpływały na ortodoksję liturgii. W celu przypomnienia kierowniczej roli Stolicy Apostolskiej, jako stróża czystości świętych obrzędów, papież Pius XII wydał w roku 1947 encyklikę *Mediator Dei et hominum*⁴⁸, w której stwierdził m.in., że *ordinatio, moderatio ac forma* świętej liturgii zależą tylko od władzy kościelnej⁴⁹.

Kan. 2 KPK z 1983 roku oraz kodeksowa wizja prawa liturgicznego

Jak zauważa S. Kujawa, rewizja prawa liturgicznego stała się podstawowym wyznacznikiem soborowej odnowy instytucji kościelnych⁵⁰. Prawdę tę dostrzec można w brzmieniu kan. 2 Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 r. Idea wyrażona w kanonie jest tożsama z paralelną normą umieszczoną w Kodeksie z 1917 r. Może się zatem wydawać, iż dokonane zmiany miały jedynie charakter korekty językowej. W rzeczywistości bliższa analiza treści nowego kan. 2 wskazuje na ewolucję umieszczonych w nim rozwiązań. Prawodawca stanowi w omawianym kanonie, że: *Codex plerumque non definit ritus, qui in actionibus liturgicis celebrandis sunt servandi; quare leges liturgicae hucusque vigentes vim suam retinent, nisi earum aliqua Codicis canonibus sit contraria*⁵¹.

Prawodawca w swej kodyfikacji podniósł względny charakter ustanowionej przez siebie normy, używając przysłowka *plerumque*. Istotnie, w KPK odnaleźć można przykłady konkretnych norm wpływających na kształt i przebieg liturgii⁵². Warto wszakże podkreślić, iż zakres nowego kan. 2 KPK różni się w warstwie wykładni literalnej od dawnego, gdyż Kodeks z 1983 r. posługuje się terminem *leges liturgicae* (ustawy liturgiczne). Użycie przez prawodawcę terminu *leges* rodzić może pewne problemy interpretacyjne. Z jednej bowiem strony, powstaje pytanie, czy kan. 2 deroguje zwyczaje liturgiczne, z drugiej zaś – czy pod po-

⁴⁸ Pius XII, Encyklika *Mediator Dei et hominum* z 20 listopada 1947 r., AAS 39 (1947) 14, s. 521–595.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 539. Więcej na temat Encykliki zob. S. Kujawa, *La competenza...*, s. 173–175.

⁵⁰ S. Kujawa, *La competenza...*, s. 74. Szczegółowo o zmianach soborowych dotyczących poszczególnych ksiąg liturgicznych zob. M. Pastuszko, *Wprowadzenie...*, s. 127–133.

⁵¹ KPK z 1983 r., kan. 2: „Kodeks zazwyczaj nie określa obrzędów, jakie należy zachować w sprawowaniu czynności liturgicznych, dlatego obowiązujące przepisy liturgiczne zachowują swoją moc, chyba że któreś z nich są przeciwne kanonom Kodeksu”.

⁵² Zdaje się tego nie zauważać P.V. Pinto, który komentując kan. 2 stwierdza arbitralnie, że *le norme liturgiche non sono regolate dal Codice*, zob. P.V. Pinto, *Can. 2*, [w:] *idem* (red.), *Commento al Codice di Diritto Canonico*, wyd. 2, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 2001, s. 2.

jęciem ustaw rozumieć należy jedynie akty ustawodawcze czy może także akty wykonawcze. W pierwszym przypadku wydaje się, iż pojęcie *leges* użyte w analizowanym kanonie nie obejmuje pojęcia zwyczaju⁵³. Wprawdzie kan. 23 KPK z 1983 r. stanowi, iż zwyczaj wprowadzony przez wspólnotę wiernych ma moc ustawy (co pozwoliłoby interpretować kan. 2 w sposób rozszerzający), jednak można założyć, iż kodeksowe rozróżnienie ustawy i zwyczaju nie dotyczy norm liturgicznych⁵⁴. Z drugiej jednak strony, w treści kan. 846 § 1 KPK z 1983 r. prawodawca stanowi, iż „nikomu nie wolno własną powagą czegokolwiek w nich [tj. księgach liturgicznych] zmieniać, dodawać lub ujmować”⁵⁵. Norma powyższa jest bezpośrednio recypowana z Konstytucji *Sacrosanctum Concilium*⁵⁵. Mogłoby to zatem oznaczać niedopuszczalność stosowania zwyczajów liturgicznych, co jednocześnie powodowałoby, iż prawodawca dokonał ich zniesienia. W rzeczywistości Ojcowie Soborowi podkreślili, iż należy poszanować zwyczaje miejscowe odnoszące się także do liturgii, o ile nie są one w nierozzerwalny sposób związane z zabobonami i błędami⁵⁶. Mimo zatem, iż T. Pawluk podnosił, wkrótce po promulgacji KPK z 1983 r., iż na liturgiczne prawo partykularne składają się także diecezjalne oraz międzydiecezjalne zwyczaje⁵⁷, to trzeba przyznać, iż w dzisiejszym Kościele łacińskim zwyczaj ma niewielkie znaczenie⁵⁸. Gdy chodzi zaś o zwyczaje liturgiczne, to jeśli nawet istniały przed promulgacją Kodeksu, to zgodnie z nr 38 Konstytucji *Sacrosanctum Concilium* powinny być one uwzględniane przy układaniu obrzędów i rubryk w trakcie przeglądu i poprawiania ksiąg liturgicznych. Stąd ostatecznie wszelkie zwyczaje powinny zostać przetransponowane na poziom prawa pisanego⁵⁹.

⁵³ **R. Sobański**, *Komentarz do kan. 2*, [w:] **J. Krukowski, R. Sobański**, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 1, *Księga I. Normy ogólne*, Pallottinum, Poznań 2003, s. 47. Inaczej **J. Otaduy**, *Can. 2...*, s. 260.

⁵⁴ W tym względzie doszło do zmiany praktyki w porównaniu do czasów obowiązywania KPK z 1917 r., gdy normy kodeksowe służyły również interpretacji zwyczajów liturgicznych, zob. **F. Bączkiewicz**, *Prawo kanoniczne. Podręcznik...*, s. 375.

⁵⁵ Zob. więcej **J. Krzywda**, *Komentarz do kan. 846*, [w:] **W. Góralski, E. Górecki, J. Krukowski, J. Krzywda, P. Majer, B. Zubert**, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 3/2, *Księga IV. Uświęcające zadanie Kościoła*, Pallottinum, Poznań 2011, s. 33.

⁵⁶ *SC* n. 37–40.

⁵⁷ **T. Pawluk**, *Prawo kanoniczne*, t. 1..., s. 209.

⁵⁸ Pośród zwyczajów liturgicznych obecnie obowiązujących wymienia się przygotowywanie Grobu Bożego na Wielki Piątek czy procesję rezurekcyjną (**Z. Wit**, *Liturgiczne prawodawstwo*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 10, Tow. Nauk. KUL, Lublin 2004, szp. 1226).

⁵⁹ Trzeba zwrócić jednak uwagę, że nie zawsze będzie to możliwe, jak również bogactwo życia prawnego wywoływać może pewne trudności. Przykładem takich trudności jest chociażby unikanie, niepoparte żadną normą prawa liturgicznego, odwołania do Trójcy Świętej oraz

Ścisłe interpretowanie pojęcia *leges*, które zostało użyte w kan. 2 KPK z 1983 r. wydaje się tym bardziej uzasadnione, gdy prześledzi się treść schematów poprzedzających promulgację Kodeksu. Początkowo bowiem w schematach z lat 1976, 1979 oraz 1980 używany był ogólny termin *normae liturgicae*. Wydaje się, że obejmował on swym zakresem pojęciowym wszelkie normy – tak ustawowe, jak i zwyczajowe, które dotyczyły liturgii. Dopiero w ostatnich latach prac nad Kodeksem termin ten został zawężony i w schemacie z roku 1982, który został przedstawiony do oceny papieżowi Janowi Pawłowi II, słowo *norma* zastąpione zostało rzeczownikiem *lex*. Wydaje się, że zabieg ten był celowym ograniczeniem zakresu obowiązywania kan. 2⁶⁰.

Gdy chodzi o drugie zagadnienie – obejmowanie pojęciem *leges* aktów wykonawczych – uznać można, iż problem jest bezprzedmiotowy. Wszelkie bowiem instrukcje czy wytyczne, publikowane przez dykasterie Kurii Rzymskiej, Konferencje Episkopatów, czy ordynariuszy, są doszczegółowieniem norm zawartych w ustawach liturgicznych i są z nimi immanentnie związane. W ten sposób akt wykonawczy wydany, jako uzupełnienie ustawy liturgicznej, będący w całości bądź w części przeciwnym regulacjom kodeksowym, z samej swej istoty również będzie sprzeczny. W ten sposób niepotrzebne wydaje się rozciąganie na akty wykonawcze pojęcia *lex*, jak chcieliby tego komentatorzy angielskojęzycznego tłumaczenia KPK z 1983 r.⁶¹

W Kodeksie Jana Pawła II dostrzec można ponadto kolejne etapy ewolucji, jaką przeszło definiowanie zawartości ksiąg liturgicznych. Podczas gdy w treści KPK z 1917 r. odnaleźć można dwa określenia – *ritus* i *caeremoniae*, prawodawca w Kodeksie Kościoła łacińskiego z 1983 r. posłużył się już jedynie terminem *actio liturgica* – czynność liturgiczna. Zaistniałe problemy terminologiczne mogłoby, prawdopodobnie, rozwiązać wydanie planowanego w nawiązaniu do zmian soborowych oddzielnego Kodeksu liturgicznego, co jednak nigdy nie zostało zrealizowane⁶². W czasach obowiązywania starego porządku liturgicznego

---

świętych w słowach zgody małżeńskiej, gdy jednym z nupturientów jest osoba niewierząca. Wprawdzie możliwe jest uzasadnienie takiej praktyki zasadą *salus animarum* oraz chęcią uniknięcia potencjalnego zgrzeszenia, lecz brak jest ku temu podstaw natury prawnej, zob. **M. Saj**, *Zawarcie małżeństwa z niewierzącym lub niepraktykującym*, [w:] **U. Nowicka** (red.), *Kanoniczno-liturgiczne aspekty zawierania małżeństw mieszanych i im podobnych*, Prymasowskie Wyd. Gaudentium, Warszawa 2014, s. 38.

⁶⁰ Zob. **B. Esposito**, *Il rapporto del Codice...*, s. 170 i 177.

⁶¹ **J.P. Beal, J.A. Coriden, T.J. Green** (red.), *New Commentary on the Code of Canon Law*, Paulist Press, Mahwah, NJ 2000, s. 50.

⁶² Na temat reformy liturgii w latach Soboru Watykańskiego II zob. obszernie **P. Marini**, *A Challenging Reform. Realizing the Vision of the Liturgical Renewal, 1963–1975*, The Liturgical

zbliżone zadania spełniały *Rubricae Breviarii et Missalis Romani*⁶³ wydane w 1960 r. na polecenie papieża Jana XXIII. Trzeba stwierdzić, iż nauka prawa i liturgika właśnie w *Rubricae* dostrzegały pierwszy krok na drodze ku promulgacji wspomnianego Kodeksu⁶⁴. Dziś rolę częściowych kodyfikacji spełniają *Ogólne wprowadzenia* wydane dla Mszału Rzymskiego oraz dla Liturgii Godzin⁶⁵ oraz wstępy poprzedzające inne księgi liturgiczne. Obok norm liturgicznych zawierają one jednak również wyjaśnienia o charakterze teologicznym, co w pewnym stopniu zaburza ich juredyczny charakter⁶⁶.

W porównaniu do Kodeksu z 1917 r., współczesny Kodeks różni się również końcową klauzulą dołączoną do kan. 2 KPK, w której postanowiono, że ustawy liturgiczne przeciwne prawu kodeksowemu muszą zostać zmienione. Tak sformułowane zalecenie wyraźnie różni się od końcowej klauzuli zawartej w kan. 2 Kodeksu pio-benedyktynskiego, gdzie zmiana była uzależniona od wyraźnego nakazu prawodawcy.

Na skutek promulgacji KPK z 1983 r. niezbędnym okazało się dostosowanie ksiąg liturgicznych do nowo obowiązującego prawa, zgodnie ze sformułowaniem *nisi earum aliqua Codicis canonibus sit contraria*. Jeszcze przed upływem *vacatio legis* Kodeksu (zaczął on obowiązywać od pierwszego dnia Adwentu, tj. od 27 listopada 1983 r.), w dniu 12 września 1983 r. Kongregacja dla Sakramentów i Kultu Bożego wydała dekret *Variationes in novas editiones librorum liturgicorum ad normam codicis iuris canonici nuper promulgati introducendae*⁶⁷, w którym dokonała modyfikacji 75 fragmentów ustaw liturgicznych. Zmiany objęły modyfikację następujących aktów prawnych i tekstów liturgicznych: *Ogólnego wprowadzenia do Mszału Rzymskiego* (zmiana 13 punktów), *Wprowadzenia do Lekcjonarza*

Press, Collegeville, MN 2007. Co do planów sporządzenia Kodeksu liturgicznego zob. także **T. Richstatter**, *Liturgical Law Today...*, s. 29–30.

⁶³ **Święta Kongregacja Obrzędów**, *Rubricae Breviarii et Missalis Romani* z 26 lipca 1960 r., AAS 52 (1960) 2, s. 597–729.

⁶⁴ Por. przykładowo **J. Loew**, *The New Code of Rubrics*, *The Furrow* 1960/11, s. 668.

⁶⁵ W języku polskim obowiązującymi aktualnie są *Ogólne wprowadzenie do Mszału Rzymskiego oraz wskazania Episkopatu Polski*, Pallottinum, Poznań 2006 oraz *Ogólne wprowadzenie do Liturgii Godzin* zamieszczone w *Liturgia Godzin*, t. 1, wyd. 2, Pallottinum, Poznań 2006, s. 23–99. Wyciąg z tego ostatniego zatytułowany *Wprowadzenie* został zamieszczony ponadto w *Liturgia Godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego. Wydanie skrócone*, Pallottinum, Poznań 1991, s. 7–15.

⁶⁶ **B. Esposito**, *Il rapporto del Codice...*, s. 168.

⁶⁷ Kongregacja dla Sakramentów i Kultu Bożego *Variationes in novas editiones librorum liturgicorum ad normam codicis iuris canonici nuper promulgati introducendae* z 13 września 1984 r., prot. n. CD. 1200/83, *Notitiae* 1983/19, s. 540–541 (*decretum*), 541–555 (*textum*), 556–561, (*commentarium*); *Notitiae* 1983/19, s. 540–555.

Mszalnego (1 zmieniony punkt), *Obrzędów Komunii Świętej i Kultu Tajemnicy Eucharystycznej poza Mszą Świętą* (12 zmian), *Wprowadzenia ogólnego do obrzędów wtajemniczenia chrześcijańskiego* (2 zmiany), *Obrzędów chrztu dzieci* (3 zmiany), *Obrzędów wtajemniczenia chrześcijańskiego dorosłych* (4 zmiany), *Obrzędów bierzmowania* (5 zmian), *Obrzędów pokuty* (10 zmian), *Obrzędów Namaszczenia Chorych i ich opieki duszpasterskiej* (15 zmian), *Obrzędów na poświęcenie kościołów i ołtarzy* (1 zmiana), *Obrzędów błogosławieństwa olejów katechumenalnych, chorych i krzyżma* (1 zmiana), *Obrzędów profesji zakonnej* (4 zmiany), *Obrzędów pogrzebu* (2 zmiany) i *Ogólnego wprowadzenia do Liturgii Godzin* (2 zmiany). Hiszpański kanonista J. Otaduy wskazuje ponadto, że przytoczone zmiany służyły osiągnięciu jednego z następujących celów: (1) korekcie brzmienia ksiąg i przywróceniu dawnej dyscypliny liturgicznej; (2) uproszczeniu stawianych wymagań dotyczących konkretnych czynności liturgicznych; (3) stworzeniu nowych zasad dotyczących niektórych zdarzeń liturgicznych oraz (4) dołączeniu do treści ksiąg liturgicznych norm, które wcześniej znajdowały się tylko w Kodeksie prawa kanonicznego⁶⁸.

Prócz kan. 2 na temat ksiąg liturgicznych prawodawca wypowiada się także w innych kanonach KPK z 1983 r.⁶⁹, które mają charakter administracyjny. Kluczowe znaczenie ma tutaj kan. 838⁷⁰, który w § 1 powierza kierowanie świętą liturgią Stolicy Apostolskiej oraz, w granicach określonych przez prawo, biskupom diecezjalnym⁷¹. Analogicznym do kan. 1257 KPK z 1917 r. jest z kolei § 2 omawianego kan. 838 nowego KPK⁷². Prawodawca stanowi w nim, iż kierowanie liturgią w całym Kościele należy do Stolicy Apostolskiej, która jednocześnie dba o wydawanie ksiąg liturgicznych. W porównaniu do kan. 1257 starego KPK, kan. 838 § 2 zawiera dodatkowo dyspozycję będącą bezpośrednim następstwem zmian soborowych w zakresie sprawowania liturgii w językach narodowych. Prawodawca postanawia w nim, iż do Stolicy Apostolskiej należy także potwierdzanie przekładu ksiąg liturgicznych na języki narodowe oraz czuwanie, aby

⁶⁸ J. Otaduy, *Can. 2...*, s. 264.

⁶⁹ Łącznie pojęcie *liber liturgicos* pojawia się w KPK z 1983 r. w 17 kanonach, zob. X. Ochoa, *Index verborum ac locutionum Codicis iuris canonici*, ed. 2 et complete, Libreria Editrice Lateranense, Citta' del Vaticano 1984, s. 261.

⁷⁰ Na temat okoliczności redagowania kan. 838 por. S. Kujawa, *La competenza...*, s. 230–239.

⁷¹ KPK z 1983 r., kan. 838 § 1: *Sacrae liturgiae moderatio ab Ecclesiae auctoritate unice pendet: quae quidem est penes Apostolicum Sedem et, ad normam iuris, penes Episcopum dioecesanum.*

⁷² Geneza omawianej regulacji sięga czasów jeszcze wcześniejszych i stanowi ona kontynuację norm przyjętych już przez Sobór Trydencki, zob. P. Hempterek, W. Góralski, F. Przytuła, J. Bakalarz, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.*, t. 3, Red. Wyd. KUL, Lublin 1986, s. 58.

zarządzenia liturgiczne były wszędzie przestrzegane w taki sam sposób⁷³. Kolejne dwa paragrafy tego kanonu określają kompetencje Konferencji Episkopatów oraz biskupów diecezjalnych w zakresie prawodawstwa liturgicznego.

Uzupełnieniem przedstawionego kan. 838 jest kan. 826 KPK z 1983 r., znajdujący się w tytule *De instrumentis communicationis socialis et in specie de libris*. W § 2 tego kanonu zostało ustanowione, iż ponowne wydania ksiąg liturgicznych, ich tłumaczeń bądź części możliwe jest po uprzedniej aprobacie ordynariusza miejsca, co do kwestii zgodności z wydaniem zatwierdzonym⁷⁴.

Ostatnim istotnym kanonem w zakresie omawianej problematyki jest kan. 846 § 1 KPK z 1983 r. odnoszący się do udzielania sakramentów w ogólności. Dyspozycja tego kanonu nakazuje, ażeby

Przy sprawowaniu sakramentów [...] wiernie stosować się do ksiąg liturgicznych zatwierdzonych przez kompetentną władzę. Z tej racji nikomu nie wolno własną powagą czegokolwiek do nich dodawać, w nich pomijać lub zmieniać⁷⁵.

Zestawiając powyższy kanon z wcześniej omówionym, należy zauważyć, iż zatwierdzenie przez kompetentną władzę oznacza w tym zakresie zarówno Stolicę Apostolską, jak i Konferencję Episkopatu oraz biskupa diecezjalnego zgodnie z dyspozycją kan. 838. Niedopuszczalne jest zatem zmienianie narodowego tekstu księgi liturgicznej argumentowane tym, iż zmienione samodzielnie sformułowanie bardziej odpowiada literalnemu brzmieniu oryginalnego tekstu.

Pewne wątpliwości mogą pojawić się w zakresie zmian, które zostały wprowadzone do tekstu liturgii w języku łacińskim, wówczas gdy dany kraj nie posiada jeszcze zatwierdzonego tłumaczenia nowego wydania wzorcowego danej księgi. Taka sytuacja zaistniała w Polsce w związku z wprowadzeniem przez Stolicę Apostolską w III wydaniu typicznym *Mszалу Rzymskiego* do II, III i IV Modlitwy Eucharystycznej wezwania do św. Józefa⁷⁶. Zgodnie z dekretem Kongregacji

⁷³ KPK z 1983 r., kan. 838 § 2: *Apostolicae Sedis est sacrum liturgiam Ecclesiae universae ordinare, libros liturgicos edere eorumque versiones in linguas vernaculas recognoscere, necnon advigilare ut ordinationes liturgicae ubique fideliter observentur.*

⁷⁴ KPK z 1983 r., kan. 826 § 2: *Ut iturum edantur libri liturgici necnon eorum versiones in linguam vernaculam eorumve partes, constare debet de concordantia cum editione approbata ex attestazione Ordinari loci in quo publici iuris fiunt.*

⁷⁵ KPK z 1983 r., kan. 846 § 1: *In sacramentis celebrandis fideliter servantur libri liturgici a competenti auctoritate probati; quapropter nemo in iisdem quidpiam proprio Marte addat, demat aut mutet.*

⁷⁶ Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, Dekret *Paternas vices* z 1 maja 2013 r., prot. N. 215/11/L, *Ephemerides Liturgicae* 2013/127, s. 238–239. W I Modlitwie Eucharystycznej wezwanie św. Józefa wymieniane jest od czasów reformy dokonanej przez bł. Jana XXIII, zob. **S. Koperek**, *Maryja w rzymskich modlitwach eucharystycznych*, [w:] **H.J. Sobczko**

ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów w przypadku mniej popularnych języków tłumaczenie nowych form poszczególnych Modlitw Eucharystycznych zostało złożone na barki Konferencji Episkopatów. W przypadku Polski, brakuje jednak zatwierdzonego przez Stolicę Apostolską polskiego tłumaczenia trzeciego wydania wzorcowego *Mszalu*. Z tego względu Komisja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Konferencji Episkopatu Polski wystosowała pytanie do watykańskiej dykasterii w sprawie ewentualnego włączenia wezwania do św. Józefa, Oblubieńca Najświętszej Maryi Panny do obecnie używanego w polskich kościołach tłumaczenia *Mszalu*. Na podstawie decyzji Kongregacji ogłoszonej przez KEP w swoim komunikacie z 29 lipca 2013 r. zdecydowano, iż w polskich diecezjach należy używać wezwania do św. Józefa mimo braku zatwierdzonego tłumaczenia trzeciego wydania typicznego⁷⁷.

Normy odnoszące się do liturgii w KPK z 1983 roku

Chociaż zespół pracujący nad KPK z 1983 r. wskazywał, iż przedmiotem prawa liturgicznego jest dobro sprawowania kultu Bożego, zaś przedmiotem prawa kanonicznego – ochrona i propagowanie porządku publicznego w Kościele⁷⁸, to jednak w praktyce jednoznaczne rozdzielanie obu materii nie zawsze okazywało się możliwe. Taka sytuacja budzi wprawdzie pewne wątpliwości, lecz chyba zbyt silne są obawy autorów, którzy uważają umieszczenie w KPK z 1983 r. przepisów liturgicznych za

niebezpieczne, ponieważ oferuje on [tj. KPK] tylko część interpretacji teologicznej. Istnieje obawa, że niektórzy duszpasterze oraz świeccy, ograniczając się tylko do lektury i znajomości Kodeksu, nie będą mieli właściwego i całościowego obrazu liturgii⁷⁹.

Obawy te należy uznać za nieuzasadnione z tego przede wszystkim powodu, iż kluczowym dla oceny norm liturgicznych zawartych w KPK z 1983 r. jest omówiony powyżej kan. 2, który jednoznacznie stanowi o nadzwyczajności takich norm i podkreśla zasadnicze znaczenie właściwych ustaw liturgicznych

---

(red.), *Modlitwa Eucharystyczna Mszału Rzymskiego. Dzieje – Teologia – Liturgia*, Red. Wyd. Wyd. Teolog. Uniw. Opol., Opole 2005, s. 182.

⁷⁷ Komunikat w sprawie włączenia imienia św. Józefa do Modlitw Eucharystycznych z dnia 29 lipca 2013 r.; http://episkopat.pl/dokumenty/pozostale/5333.1,Komunikat_w_sprawie_wlaczzenia_imienia_sw_Jozefa_do_Modlitw_Eucharystycznych.html; stan na dzień 16.10.2014 r.

⁷⁸ *Communicationes* 1973/5, s. 42–43 za: **M. Rivella**, *Il rapporto fra Codice...*, s. 195.

⁷⁹ **M. Augustyn**, *Geneza i rozwój soborowej idei liturgii*, Wyd. OO. Franciszkanów Bratni Zew, Kraków 2007, s. 124–125.

dla oceny prawidłowości sprawowania czynności liturgicznych. Ta nadzwyczajność wyraża się w znaczeniu jakie dana norma kodeksowa odgrywa w porządku prawnym Kościoła nie zaś w płaszczyźnie samej liturgii. Stąd błędna wydaje się opinia T. Pawluka, który uważa normy liturgiczne zawarte w KPK z 1983 r. za nadrzędne w stosunku do innych norm liturgicznych⁸⁰. Ze względu na specyfikę sprawowania liturgii, trzeba raczej stwierdzić, iż niedopełnienie dyspozycji którejkolwiek z norm rodzi poważne skutki dla jej sprawowania.

Autorzy zajmujący się omawianą tematyką wskazują na istnienie innego rodzaju podziału norm prawa liturgicznego – na normy *sensu stricto* oraz normy *sensu largo*. Te pierwsze odnoszą się do konkretnych obrzędów i dokonywanych w czasie ich trwania czynności. Normy tego rodzaju znaleźć można w księgach liturgicznych. Normy w szerokim znaczeniu tego pojęcia odnoszą się natomiast do ogólnej dyscypliny sprawowania sakramentów, przez co miejscem ich umieszczenia w porządku prawnym Kościoła łacińskiego jest Kodeks⁸¹.

Pośród norm odnoszących się do prawa liturgicznego, a znajdujących się w KPK z 1983 r., wymienić można dwa ich rodzaje: o charakterze odsyłającym oraz czysto liturgicznym.

W przypadku norm odsyłających prawodawca stosuje zamiennie dwa sformułowania: *ad normam legum liturgicarum* oraz różne postaci frazy *norma liturgica*. Bezpośrednie odwołanie do „przepisów prawa liturgicznego” prawodawca poczynił w kan. 437 § 2, 925 oraz 1176 § 2⁸². W pierwszym przypadku prawodawca wskazuje, iż metropolita może używać paliusza w każdym kościele swojej prowincji, zgodnie z przepisami prawa liturgicznego. W drugim przypadku prawodawca wskazuje, iż Komunii św. należy udzielać tylko pod postacią chleba albo zgodnie z przepisami prawa liturgicznego pod obiema postaciami oraz, po trzecie, pogrzeb kościelny należy odprawiać z zachowaniem przepisów prawa liturgicznego. Prócz powyższych przypadków pojęcie *norma liturgica* pojawia się dodatkowo jeszcze w czterech innych kanonach⁸³. Uwagę zwraca szczególnie treść kan. 562 KPK z 1983 r., gdzie prawodawca postanowił, że „rektor kościoła [...] obowiązany jest czuwać, aby funkcje liturgiczne godziwie były sprawowane w kościele z zachowaniem przepisów liturgicznych i kanonicznych”. Tak sformułowana dyspozycja omawianego kanonu jasno wskazuje na istnienie dwóch kategorii norm dotyczących liturgii – jednych o charakterze czysto liturgicznym,

⁸⁰ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne*, t. 1..., s. 205.

⁸¹ R. Sobański, *Metodologia prawa kanonicznego*, Gnome, Katowice 2004, s. 54–55; B. Esposito, *Il rapporto del Codice...*, s. 163, G. Dzierżon, *Relacja prawa liturgicznego...*, s. 358–359.

⁸² X. Ochoa, *Index verborum...*, s. 305.

⁸³ *Ibidem*.

drugich zaś o charakterze kodeksowym. Być może podział taki należy utożsamiać z podziałem na normy *sensu stricto* oraz *sensu largo*, o których wspomniano powyżej. W kan. 838 § 4 KPK z 1983 r. umieszczona została natomiast delegacja dla biskupa diecezjalnego do wydawania w ramach przysługujących mu kompetencji norm liturgicznych obowiązujących wszystkich. W kan. 931 prawodawca postanowił, iż Eucharystia może być sprawowana i udzielana w każdym dniu i o każdej godzinie, z wyjątkiem przypadków wykluczonych przepisami liturgicznymi. Wreszcie w kan. 1225 wskazano, iż w kaplicy ustanowionej zgodnie z prawem wolno sprawować wszystkie czynności święte, z wyjątkiem m.in. tych, na które nie zezwalają przepisy liturgiczne.

Trzecim sformułowaniem używanym w charakterze odsyłacza do norm prawa liturgicznego jest różnie odmieniane i formułowane określenie *liber liturgicos*⁸⁴. Nie zawsze jednak użycie tego terminu wywołuje skutek odsyłający, czasami jest to ogólne określenie nakazu i sposobu używania ksiąg liturgicznych⁸⁵.

Normy czysto liturgiczne są drugą kategorią norm dotyczących świętych obrzędów umieszczonych przez prawodawcę w KPK. Ich liczba jest trudniejsza do oszacowania, aniżeli miało to miejsce w przypadku norm odsyłających. Pewną wskazówką w ich wyszukiwaniu jest tytuł księgi IV Kodeksu – *De Ecclesiae munerae sanctificandi*. Zbyt dużym uproszczeniem byłoby twierdzenie, iż wszystkie normy znajdujące się w księdze IV mają charakter norm liturgicznych, jednak, jak słusznie zauważa Javier Otaduy, cała treść księgi znacząco wpływa na zagadnienia *de re liturgica*⁸⁶.

Dokonując przeglądu norm kodeksowych zawartych w omawianej księdze, można co najwyżej zasugerować czysto liturgiczny charakter przykładowych kanonów: kan. 854 (udzielenie sakramentu chrztu przez zanurzenie bądź przez polanie), kan. 880 § 1 (krzyżmo używane do sakramentu bierzmowania powinno być konsekrowane przez biskupa, chociażby sakramentu udzielał prezbiter), kan. 907 (zakaz wypowiedziania przez diakonów oraz osoby świeckie modlitw, zwłaszcza modlitwy eucharystycznej, lub wykonywania czynności, które są właściwe kapłanowi odprawiającemu), kan. 917 (dwukrotne przyjęcie Najświętszej Eucharystii w ciągu dnia), kanony odnoszące się do sposobu celebracji Eucharystii, takie jak kan. 924 § 1 (Eucharystia powinna być sprawowana z chleba i wina, do którego należy dodać trochę wody), § 2 (chleb powinien być

⁸⁴ Por. KPK z 1983 r., kann. 850; 853; 880 § 1; 941 § 1; 998; 1000 § 1; 1009 § 2; 1119; 1168; 1205; 1211; 1229; 1237 § 1; 1237 § 2 (*ibidem*).

⁸⁵ Por. KPK z 1983 r., kann. 276 § 2 pkt. 3; 826 § 1; 826 § 2; 838 § 2; 838 § 3; 846 § 1 (*ibidem*).

⁸⁶ J. Otaduy, *Can. 2...*, s. 263.

czysto pszenney i świeżo upieczony), § 3 (wino powinno być naturalne z owocu winnego i niezepsute), kan. 926 (chleb używany przy sprawowaniu Eucharystii powinien być praśny), kan. 1175 (liturgia godzin powinna być sprawowana wedle możliwości według właściwego czasu każdej godziny). Podobny charakter mają także kann. 1235–1239 dotyczące ołtarzy oraz kann. 1244–1253 dotyczące czasów świątecznych.

Tak jak było to już wcześniej wskazane, treść księgi IV KPK z 1983 r. nie wyczerpuje potencjalnego pola poszukiwań norm liturgicznych. Za przykładem H. Stawniaka, można wymienić katalog przepisów liturgicznych, które zostały umieszczone przez prawodawcę kościelnego w III księdze Kodeksu zatytułowanej *De Ecclesiae munere docendi*. Kanonista wskazuje, iż liturgiczny charakter posiadają normy kodeksowe dotyczące przepowiadania słowa Bożego, w tym kann. 766 oraz 767 KPK z 1983 r.⁸⁷

Podsumowanie

Zagadnienie relacji łączącej prawo kodeksowe Kościoła rzymskokatolickiego i prawo liturgiczne jest niezwykle trudne do jednoznacznego przedstawienia. Wprawdzie w treści kan. 2 KPK z 1983 r. można odnaleźć zapewnienie prawodawcy, że Kodeks zazwyczaj nie będzie ingerował w kwestie odnoszące się do obrzędów, to jednak stosunkowo łatwo można wskazać wiele norm kodeksowych, które bezpośrednio bądź pośrednio dotyczą tego zagadnienia. Wydaje się, że występują one w trzech konfiguracjach: jako normy związane z administrowaniem liturgią, normy odsyłające do ksiąg liturgicznych i wreszcie normy czysto liturgiczne.

Klasyfikacja ta wskazuje na złożoność problematyki liturgicznej, mogącą prowadzić do powstania wątpliwości co do zasad stosowania poszczególnych regulacji prawnych. Należy odrzucić poglądy, pojawiające się od czasu do czasu w literaturze, które wskazują na wyjątkowość norm zawartych w Kodeksie prawa kanonicznego. W rzeczywistości dopiero współistnienie norm kodeksowych oraz tych zawartych w księgach liturgicznych zapewnia całościowy obraz porządku liturgicznego, jakim żyje Kościół łaciński. Wynika to z faktu, że wszelkie regulacje prawno-liturgiczne odnoszą się do tej samej rzeczywistości, zaś ich umieszczenie w różnych aktach prawnych związane jest z postulatem zwrócenia przez prawodawcę kościelnego uwagi na inne jej aspekty.

⁸⁷ H. Stawniak, *Slużebna rola...*, s. 80–82.

Przypomnieć należy na koniec powszechnie znaną zasadę *salus animarum suprema lex esto*. Zasada ta wyrażona została wspólnie przez prawodawcę w ostatnim kanonie Kodeksu prawa kanonicznego⁸⁸. Jej zastosowanie nie ogranicza się jednak tylko do norm kodeksowych, lecz rozciąga się na całe prawo Kościoła katolickiego. Z tego względu należy wskazać, iż każda norma prawna, a być może w szczególności liturgiczna, ma pomóc wiernym w osiągnięciu zbawienia.

Bibliografia

Dokumenty:

Codex iuris canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae auctoritate promulgatus, Romae 1918.

Pius XII, Encyklika *Mediator Dei et hominum* z 20 listopada 1947 r., AAS 39 (1947) 14, s. 521–595.

Święta Kongregacja Obrzędów, *Rubricae Breviarii et Missalis Romani* z 26 lipca 1960 r., AAS 52 (1960) 2, s. 597–729.

Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli Pp. II promulgatus. Kodeks Prawa Kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski, Pallottinum, Poznań 2008.

Kongregacja dla Sakramentów i Kultu Bożego, *Variationes in novas editiones librorum liturgicorum ad normam codicis iuris canonici nuper promulgati introducendae* z 13 września 1983 r., prot. n. CD. 1200/83, Notitiae 1983/19, s. 540–541 (*decretum*), 541–555 (*textum*), 556–561 (*commentarium*).

Liturgia Godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego. Wydanie skrócone, Pallottinum, Poznań 1991, s. 7–15.

Kongregacja ds. Kościołów Wschodnich, *Istruzione per l'applicazione delle prescrizioni liturgiche del Codice dei Canonici delle Chiese Orientali*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 1996.

Sobór Watykański II, Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* z 4 grudnia 1963 r. [w:] *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje. Tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Pallottinum, Poznań 2002, s. 48–78.

Liturgia Godzin, t. 1, wyd. 2, Pallottinum, Poznań 2006.

Ogólne wprowadzenie do Mszału Rzymskiego oraz wskazania Episkopatu Polski, Pallottinum, Poznań 2006.

Dokumenty synodów od 381 do 431 roku, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, Wyd. WAM, Kraków 2010.

Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, Dekret *Paternas vices* z 1 maja 2013 r., prot. N. 215/11/L, *Ephemerides Liturgicae* 2013/127, s. 238–239.

Komunikat w sprawie włączenia imienia św. Józefa do Modlitw Eucharystycznych z dnia 29 lipca 2013 roku; http://episkopat.pl/dokumenty/pozostale/5333.1,Komunikat_w_sprawie_wlaczzenia_imienia_sw_Jozefa_do_Modlitw_Eucharystycznych.html; stan na dzień 16.10.2014 r

⁸⁸ KPK, kan. 1752.

Opracowania:

- Augustyn M.**, *Geneza i rozwój soborowej idei liturgii*, Wyd. OO. Franciszkanów Bratni Zew, Kraków 2007.
- Bączkiewicz F.**, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, wyd. 3, uzup. J. Baron i W. Stawinoga, Wyd. Diecezjalne św. Krzyża, Opole 1957.
- Beal J.P., Coriden J.A., Green T.J.** (eds.), *New Commentary on the Code of Canon Law*, Paulist Press, Mahwah, NJ 2000.
- Brugnotto G.**, *Can. 2*, [w:] Redazione di *Quaderni di diritto ecclesiae* (red.), *Codice di diritto canonico comentato. Testo ufficiale latino. Traduzione italiana. Fonti. Interpretazioni autentiche. Legislazione complementare della Conferenza episcopale italiana. Commento*, Ancora, Milano 2001, s. 96.
- Cieślak P.**, *Liturgia czasów apostołskich*, [w:] W. Świerżawski (red.), *Mysterium Christi*, t. 2, *Historia liturgii*, Wyd. Diecezjalne i Druk. w Sandomierzu, Zawichost – Kraków – Sandomierz 2012, s. 13–30.
- Cohen S.J.D., Satlow M.**, *Dominacja rzymska. Powstanie żydowskie i zburzenie drugiej świątyni*, [w:] H. Shanks (red.), *Starożytny Izrael. Od Abrahama do zburzenia świątyni jerozolimskiej przez Rzymian*, tłum. W. Chrostowski, wyd. 2, Vocatio, Warszawa 2009, s. 385–428.
- Dębiński A.**, *Ustawodawstwo karne rzymskich cesarzy chrześcijańskich w sprawach religijnych*, Red. Wyd. KUL, Lublin 1990.
- Dzierżon G.**, *Relacja prawa liturgicznego do Kodeksu*, [w:] J. Wroceński, J. Krajczyński (red.), *Finis legis Christus. Księga pamiątkowa dedykowana księdzu profesorowi Wojciechowi Góralskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, Wyd. UKSW, Warszawa 2009, s. 355–362.
- Egeria**, *Pielgrzymka do miejsc świętych*, [w:] *Do Ziemi Świętej. Najstarsze opisy pielgrzymek do Ziemi Świętej IV–VIII w.*, wybór, wstęp, wprowadzenie i oprac. P. Iwaszkiewicz, Wyd. WAM, Kraków 2010, s. 118–199.
- Esposito B.**, *Il rapporto del Codice di Diritto canonico latino con le leggi liturgiche. Commento esegetico-sistematico al can. 2 del CIC/83*, *Angelicum* 82/2005, s. 139–186.
- Filipowicz K.**, *Liturgia jako zbawczy dialog i święta wymiana*, *Warszawskie Studia Teologiczne* 2011/24, s. 133–142.
- Gaudemet J.**, *L'Église dans l'Empire Romain (IVe–Ve siècles)*, Paris 1958.
- Hemperek P., Góralski W., Przytuła F., Bakalarz J.**, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.*, t. 3, Red. Wyd. KUL, Lublin 1986.
- Jombart É.**, *Manuel de Droit Canon. Conforme au Code de 1917 et aux plus récentes décisions du Saint-Siège*, Beauchesne, Paris 1958.
- Koperek S.**, *Maryja w rzymskich modlitwach eucharystycznych*, [w:] H.J. Sobeczko (red.), *Modlitwa Eucharystyczna Mszału Rzymskiego. Dzieje – Teologia – Liturgia*, Red. Wyd. Wyd. Teolog. Uniw. Opol., Opole 2005, s. 181–193.
- Krzywda J.**, *Komentarz do kan. 846*, [w:] W. Góralski, E. Górecki, J. Krukowski, J. Krzywda, P. Majer, B. Zubert, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 3/2, *Księga IV. Uświęcające zadanie Kościoła*, Pallottinum, Poznań 2011, s. 32–33.
- Kujawa S.**, *La competenza in materia liturgica. Analisi storico-giuridica*, Pontificia Università Gregoriana, Poznań 2009.
- Kunzler M.**, *La liturgia della Chiesa*, t. 10, wyd. 2, Jacka Book, Milano 2003.
- Loew J.**, *The New Code of Rubrics*, The Furrow 1960/11, s. 667–675.

- Marini P.**, *A Challenging Reform. Realizing the Vision of the Liturgical Renewal, 1963–1975*, The Liturgical Press, Collegeville, MN 2007.
- Maas-Ewerd T.**, *Liturgische Bewegung. I. Katholische Kirche*, [w:] W. Kasper, *Lexikon für Theologie und Kirche*, t. 6, wyd. 3, Verlag Herder, Freiburg – Basel – Wien 2006, szp. 992–993.
- McIntyre J.P.**, *Customary Law in the 'Corpus Iuris Canonici'*, Catholic University of America, San Francisco 1990.
- McManus F.R.**, *Liturgical Law*, [w:] A.J. Chupungco (ed.), *Handbook for Liturgical Studies. Introduction to the Liturgy*, The Liturgical Press, Collegeville, MN 1997, s. 399–420.
- Michalek R.**, *Wykaz dokumentów prawnoliturgicznych z lat 1940–1968*, Prawo Kanoniczne 1970/13.3–4, s. 291–364.
- Nowak J.**, *Prawo w służbie wydarzeń zbawczych. Zarys prawodawstwa liturgicznego*, Pallottinum, Poznań 2004.
- Ochoa X.**, *Index verborum ac locutionum Codicis iuris canonici*, ed. secunda et complete, Libreria Editrice Lateranense, Città del Vaticano 1984.
- Otaduy J.**, *Can. 2. Comentario*, [w:] Á. Marzoa, J. Miras, R. Rodríguez-Ocaña, *Comentario exegético al Código de Derecho Canónico*, t. 1, wyd. 3, EUNSA, Pamplona 2002, s. 260–264.
- Pastuszko M.**, *Wprowadzenie do kanoniczno-liturgicznego prawa o sakramentach świętych (kanony 834–839)*, Prawo Kanoniczne 1992/35.3–4, s. 85–145.
- Pawluk T.**, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 1, *Zagadnienia wstępne i normy ogólne*, Warmińskie Wyd. Diecezjalne, Olsztyn 1985.
- Pierwsi świadkowie*, tłum. A. Świderkówna, wyd. 2, Wydawnictwo M, Kraków 2010.
- Pinto P.V.**, *Can. 2.*, [w:] P.V. Pinto (red.), *Commento al Codice di Diritto Canonico*, wyd. 2, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 2001, s. 2.
- Pommares J.M.**, *Le droit en liturgie: un compagnon incommode ou une aide indispensable?*, *Notitiae* 1996/32.4, s. 216–237.
- Rak R.**, *Pojęcie liturgii w świetle nauki Soboru Watykańskiego II*, *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne* 1971/4, s. 309–324.
- Ratzinger J.**, *Duch liturgii*, tłum. E. Pieciul, Christianitas, Poznań 2002.
- Richstatter T.**, *Liturgical Law Today. New Style, New Spirit*, Franciscan Herald Press, Chicago 1977.
- Rivella M.**, *Il rapporto fra Codice di diritto canonico e diritto liturgico (can. 2)*, *Quaderni di Diritto Ecclesiale* 1995/8.2, s. 193–200.
- Saj M.**, *Zawarcie małżeństwa z niewierzącym lub niepraktykującym*, [w:] U. Nowicka (red.), *Kanoniczno-liturgiczne aspekty zawierania małżeństwa mieszanych i im podobnych*, Prymasowskie Wyd. Gaudentium, Warszawa 2014, s. 23–39.
- Seasoltz R.K.**, *Liturgy and Ecclesiastical Law: Some Canonical and Pastoral Challenges*, *Jurist* 2010/70, s. 114–130.
- Sitarz M.**, *Słownik prawa kanonicznego*, PAX, Warszawa 2004, kol. 137–138, s.v. *Prawo liturgiczne*.
- Sobański R.**, *Normy ogólne Kodeksu Prawa Kanonicznego*, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1969
- Sobański R.**, *Komentarz do kan. 2.*, [w:] J. Krukowski, R. Sobański, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 1, *Księga I. Normy ogólne*, Pallottinum, Poznań 2003, s. 47–48.
- Sobański R.**, *Metodologia prawa kanonicznego*, Wydawnictwo Gnome, Katowice 2004.
- Stawniak H.**, *Służebna rola przepisów prawnoliturgicznych*, *Seminare* 2003/19, s. 77–94.

- Subera I.**, *Historia źródeł i nauki prawa kanonicznego*, wyd. 2, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1977.
- Superson J.**, *Liturgia. W Kościele Katolickim. B. Dzieje* [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 10, Tow. Nauk. KUL, Lublin 2004, szp. 1194–1195.
- Sztafrowski E.**, *Podręcznik prawa kanonicznego*, t. 1, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1985.
- Thibodeau T.M.**, *Canon Law and Liturgical Expositions in Durand's 'Rationale'*, *Bulletin of Medieval Canon Law* 1998/22, s. 41–52.
- Vasil C.**, *La legislazione liturgica delle Chiese d'Oriente. Valore e significato del rapporto tra diritto e liturgia, alla luce del Codice dei Canonici delle Chiese Orientali*, *Rivista Liturgica* 2011/98.5, s. 804–821.
- Wit Z.**, *Liturgiczne prawodawstwo*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 10, Tow. Nauk. KUL, Lublin 2004, szp. 1226.

Łukasz Jan KORPOROWICZ

LITURGICAL LAW OF THE LATIN CHURCH AND THE CODE OF CANON LAW OF 1983. SELECTED PROBLEMS

(Summary)

In this article Author is attempting to answer on question referring to the category and character of liturgical norms embodied in the Code of Canon law of 1983. In the first part of the article Author has outlined the main factors of the development of liturgical legislation since the Apostolic times until the promulgation of the Codex Iuris Canonici 1917. In the second part of his article Author has analysed the rule of law contained in can. 2 of the modern Code of Canon Law of 1983 as well as the vision of liturgical law introduced in this Code. Finally, in the third part of the article Author has discussed the actual examples of the liturgical provisions embodied in the Code.

The examination of those provisions enables Author to proclaim that the Code of Canon law contains three types of rules referring to the liturgy: (1) administrative rules that describe the responsibilities of the Church authorities to act in the liturgical matters, (2) provisions that contain cross-references to the liturgical books and (3) provisions that contain “pure” liturgical norms.

Keywords: Canon law, Liturgical law, Code of Canon Law, Roman Catholic Church